

לחלוק כבוד למלכות

בפרשתנו מצווה משה את פרעה ומזהירו על מכת בכורות ועל הצעקה הגדולה שתקום בכל ארץ מצרים בעקבותיה, כמתואר בפסוק: "וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוּו לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך – ואחרי כן אצא". על כך אומר רש"י: "וירדו כל עבדיך" – חלק כבוד למלכות, שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה... ולא אמר לו משה מתחילה 'יירדת אלי והשתחוּוית לי'. וכן כתב גם הרשב"ם: "דרך כבוד אמר לו".

תופעה דומה מצאנו בפרשת וארא: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצוּם אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים"^א, וגם שם ביאר רש"י: "ציוּם לחלוק לו כבוד בדברים".

הדברים צריכים בירור – מהו מהותו של אותו כבוד?

עצם המושג של 'כבוד מלכים' נזכר בגמרא:

תנו רבנן... הרואה מלכי ישראל, אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו; מלכי עכו"ם, אומר: ברוך שנתן מכבודו לבריותיו. אמר רבי יוחנן: לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם.^ב

מהי אותה הבחנה שעליה מדבר רבי יוחנן? רש"י כתב: "שאם יזכה לעולם הבא ויראה בכבוד מלך המשיח, יבחין כמה יתר כבוד נוטלי שכר מצוות יותר ממה שהיה כבוד האומות בעולם הזה".^ג

עוד ממשיכה הגמרא ומספרת על רב ששת, שהיה עיוור ויצא לקראת מלכי עכו"ם, ואף שלא היה מסוגל לראותם ממש בירך על גינוני הכבוד והתכונה הרבה שחש בשעה שעברו על פניו.

כשנשאל כיצד הוא יודע לכוון את השעה שבה המלך עובר על פניו, שכן בני הפמליא רבים ואין לדעת באיזו מרכבה נוסע המלך עצמו, השיב: בעוד מרכבותיהם של המלוּוים נוסעות ברעש ובעסק גדול, מרכבת המלך – לרוב יראת הכבוד שהכול רוחשים כלפיה – עוברת

א. שמות ו יג.

ב. ברכות נח, א.

ג. שם ד"ה "שאם יזכה".

בקול דממה דקה. ובלשונו: "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא" – קיים דמיון בין התגלות מלכות השמים להתגלות מלכות הארץ. כשם שמלך מלכי המלכים נגלה על אליהו בחורב בקול דממה דקה, ואף נאמר שם במפורש כי "לא ברעש ה'", כך מלך בשר ודם עובר בקול דממה דקה.

הפוסקים דנו רבות בברכה זו, ומדבריהם עולה שהחשיבו את כבוד המלך עד מאוד. רבי יהודה החסיד פסק שאדם רשאי להיבטל מתלמודו כדי ללכת ולראות בכבוד המלך^ד, וכדבריו נפסק להלכה בשו"ע^ה.

מכל מקום, אחד מגדרי הברכה העולים מדברי הפוסקים הוא שאין לברך אלא אם המלך מופיע בתפארת מלכותו, כשהוא לבוש בגדי מלכות ומלווה בשומרים ובני פמליא העטויים בגדי שרד מיוחדים וחמושים בכלי זיין, באופן שהוד והדר נשקף מהם לעיני כל רואיהם. כה רבה חשיבות ההדר החיצוני עד שתפסו אותו הפוסקים לעיקר הברכה, שכן כתבו שאם אין המלך מופיע בכבודו – אין לברך גם אם רואים את פניו; אולם אם הוא מופיע בכבודו – ניתן לברך גם מבלי לראות את פניו ממש.

לנוכח כל האמור מתעוררות כמה שאלות:

ראשית, מה עניינה של ברכה זו על כבוד מלכותם של גויים, עובדי כוכבים? וכי אין לנו דרך אחרת להכיר בכבודם של מלכי ישראל ובכבודו של מלך המשיח, אלא מתוך ראייתם של הללו?

ושנית, מדוע תופסת החיצוניות המהודרת מקום רב כל כך בגדרי הברכה? הרי ברור שהבגד אינו מייצג את עיקר סמכותו וכוחו של המלך.

והנה, אם במלך ישר והגון אנו עוסקים, אפשר להסביר את מושג הכבוד כלפיו בעזרת העיקרון שהעמידה המשנה: "הווי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה – איש את רעהו חיים בלעו"^ו. וכדברי הרב זצ"ל:

באשר כבוד מלכים פועל הרבה במין האנושי להיישיר הדרכים, להעמיד המוסר והצדק על מכונו הראוי לו, על כן כל אחד צריך שייקח חלק בכבוד הזה כפי מה

ד. ספר חסידים סימן תתקנ.

ה. אור"ח רכז ח-ט. ואמנם דנו הפוסקים מה גדר מלך כיום, ובמשנה ברורה (שם) כתב שצריך שיהיה מושל על בני מדינתו באופן שבסמכותו גם לדון ולהרוג ואין עול מלך עליו לשנות דבריו, והסתפקו האחרונים במלכים ונשיאים שאין בסמכותם לדון ולהרוג, אבל בידם האפשרות לתת חנינה או לדחות בקשת חנינה, ורבים הסכימו שאפשר לברך (עיין פסקי תשובות ח"ב סימן רכז אות ו-ז).

ו. אבות ג: ב.

שיוכל, ויהיה גם כן משתתף עם כלל המין האנושי בדבר המעמיד אותו בתפארת אדם.¹

אולם פרעה הרשע היה מלך אכזר ורודן, ששיעבד גויים רבים והתאנה בעבודת פרך וברציחה לבני ישראל (ויש אומרים שגם לבני עמו, שגם את בכוריהם השליך ליאור) במשך שנים כה רבות. מדוע גם את כבודו של מלך כזה יש לייקר?

אלא נראה שנקודת המפתח להבנה של כבוד המלכות תלויה בדברי רב ששת: "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא". עומק הפשט העומד מאחורי עיקרון זה הוא שעניינו היסודי ביותר של מלך הוא הטלת מרות – "אמרתי ונעשה רצוני". הכול מתבטלים אל המלך. כך בארץ, וכך בשמים. קודם שירדו בני ישראל למצרים לא הכירו מושג של קבלת מרות, שכן היו בני חורין ולא טעמו מעולם את טעמה של עבדות. משום כך נצרכו לשיעבוד, כדברי מרן הרב זצ"ל: "שפלות עבדותם... היה כור ברזל לצרף סיגיהם ולהרגילם בהכנעה הדרושה לעול תורה ומצוות"².

מצרים הייתה כור הברזל שצירף את בני ישראל והכין אותם לעבדות שמים, וזאת ע"י מושג העבדות הארצית, המרגיל לכניעה בפני מרותו של מלך. למותר לציין כי ההבדל הפנימי בין שני סוגי העבדות הנו תהומי, אך לעומת זאת הסגנון החיצוני זהה ביסודו.

את המסר הזה הטמיע הקב"ה בדרישה שהפנה למשה רבנו: כבד את פרעה! אם תזלזל בסדר ההדרגה המכתיב את עליונות המלך על נתיניו, לא תוכל לכוון עם שיקבל על עצמו עול מלכות שמים בהכנעה, "כעבדא קמיה מריה". שלום העולם ותפקודו מושתתים על סדר הדרגות. כך במדינה, בצבא וכך גם בעולם התורה – "מאן מלכי? רבנן!"³ הקב"ה מצווה את משה מפיו, ומשה מוסר את דבריו לישראל כרב וכמנהיג. באין כבוד לסמכות ולמרות לא יוכל סדר זה להתקיים, אלא כל אחד ירצה להיות אדון לעצמו ולפרש את התורה מדעתו.⁴

מתוך האמור יובן מדוע נתנו רבותינו הפוסקים משקל כה רב לגיוני המלכות החיצוניים, כדוגמת הלבוש וכלי הזיין. כפי שניתן להבין מפרשתנו, כבוד המלך אינו מכוון לאישיותו הפרטית אלא להשפעת ההכנעה של מעמדו הרם. זו, עוברת אל המתבונן בעיקר דרך ההתפעלות מן החיצוניות המרשימה של הפמליא המלכותית.

ז. עין אי"ה ברכות ט: רצא.

ח. שם ברכות א: קיד.

ט. ראה גיטין סב, א.

י. פעמים רבות שמענו ממו"ר הגר"א שפירא זצ"ל את כאבו וצערו על תופעת ה"רבעלך", שנגדם התבטא בחריפות, כשכוונתו לרבנים צעירים שעוסקים בתורה מבלי לחוש עצמם מחויבים להישמע ולבטל דעתם בפני מי שגדול מהם. והלא כבוד תורה חמור הוא מאוד, ונמשל לא רק לכבוד מלכות אלא גם לכבוד שמים, שנאמר: "את ה' אלקיך תירא" – לרבות תלמידי חכמים" (דברים י כ; פסחים כב, ב).

גם בקדושה אנו מוצאים החשבה של חיצוניות מרשימה. כך בהלכות בית הכנסת, שיש לפארו ולכבדו – "לרומם את בית אלקינו"^{יא} – כפי שלומדים חז"ל מבית המקדש^{יב}, שהיה אף הוא מפואר עד מאוד. כבוד מקום התפילה מכניס בלבו של המתפלל יראת כבוד, ומסייע לו לשעבד את כוונתו ומסירותו הפנימית למלך מלכי המלכים. כך גם במעמד הר סיני, שהיה מלווה בקולות וברקים, כדי ליצור רושם של התפעלות חזקה בנפשות ישראל.

בכך אפשר להבין גם את הקפדתו של רבנו, הרצי"ה קוק זצ"ל, שתלמידיו שעלו לכס הרבנות ילבשו "איצטלא דרבנן", שכן הבגד מעורר כבוד, הכבוד יוצר סמכות והסמכות מסייעת לתורה הנאמרת מפי הרב להתקבל על דעת שומעיו וממילא להתקיים כהלכה. "כי תכלית כבוד הרב היא כדי שתהיה תורתו עושה פירות, דבריו יהיו מתקבלים ונשמעים באהבה"^{יג}.

ואם ישאל השואל: האם אכן עבודת ה' – עבודת היא? האם ראוי לחנך להתבטלות, לכפיפות ולכניעת הנפש? איזו נפש בת חורין תרצה בחיים כאלה? על כך ענה הרב בר שאול זצ"ל שכלל גדול הוא בטיבם של סייגים:

סייג כובל ומשעבד הוא רק זה שכופים אותו עליך מן החוץ, בניגוד לעומק טבעך, לפנימיותך. אבל סייג המותאם למהותך הפנימית, סייג שהוא צורך אובייקטיבי של נפשך, סייג כזה הוא משחרר ופודה.^{יד}

משל למה הדבר דומה? לנגן המבקש לבצע יצירה מורכבת בדיוק מושלם. לשם כך עליו לנגן בדיוק על-פי התווים, מבלי לחרוג מהם כמלוא נימה, וכן לבחור את הכלי המתאים ולערוך חזרות רבות. אך מובן שעמל זה לא ייחשב בעיניו לסייג הכופה את נפשו ומשעבד אותה, שכן רק בדרך זו יוכל להפיק את רצונו. משל זה ממחיש לנו מהי עבודת מאהבה, עבודת אהובה המוציאה לפועל את תוכן נפשנו. וכבר אמר על כך רבי יהודה הלוי: "עבדי הזמן (וכמותם כל העובדים עבודת זרה כלשהי) – עבדי עבדים הם; עבד ה' – הוא לבדו חופשי".

מתוך כך נבין את עומק דברי הגמרא: "שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם". מי שלא ילמד את יסוד הכבוד כלפי המלכות, אפילו יזכה לראות פני מלך המשיח – לא ידע להכיר במלכותו ובסמכותו, ולא יתבטל אליו. משום כך חשובה הבעת הכבוד הזו עד כדי ביטול תורה, שכן במקרה זה ביטולה של תורה הוא לימודה העמוק, הנותן לאדם מושג מה על ערך הכבוד כלפי סמכותם של גדולי תורה ומלכי ישראל. יהי רצון שנזכה לראות בגדולתו של מלך המשיח שיופיע במהרה בימינו, אמן.

יא. עזרא ט ט.

יב. שבת יא, א.

יג. עין'אי"ה ברכות ט: רלז.

יד. מערכי'לב, עמ' 65.